ADRIAN SORIN MIHALACHE

DIMENSIUNEA COSMICĂ A PERSOANEI

Postfață de
Academician Ștefan Afloroaei

DOXOLOGIA
Iași, 2026

CUPRINS

Prefață 9

Cuvânt înainte 19

Argument 27

Capitolul I
Considerații preliminare. Limitele discursului științific 43
I.1. Date și situații relevante privind unele limite identificate în teritoriul științelor naturii 43
I.2. Receptarea filosofică a unor date din științele naturii: José Ortega y Gasset, Maurice Merleau-Ponty, Michel Henry și Patrick Suppes 50
a. Ortega y Gasset. Știința ca anatomie a lucrurilor 50
b. Proiectul metafizicii probabiliste – Patrick Suppes 52
c. Abordarea fenomenologică – Maurice Merleau-Ponty și Michel Henry 53
I.3. Implicațiile discursului științific în raportarea omului la lume 65
a. Considerații fenomenologice. „Reducția galileiană" – Michel Henry 65
b. Distanța instaurată prin economizarea vieții 68
c. Distanța instaurată prin utilizarea unor imagini 72
d. Deformări ale spațialității și temporalității prin utilizarea tehnicii 77

Capitolul II
Persoana – mențiuni istorice și filosofice 91
II.1. Elemente de antropologie patristică 92
a. Chip și asemănare, microcosmos și macroantropos 92

b. Dezbateri conceptuale privind persoana. Terminologia trinitară 98
c. Unirea ipostatică 102
II.2. Concepte aflate în discuție în perioada Sinoadelor IV și V 106
a. *Ousía* și *hypóstasis* 106
b. *Enhypóstatos* 111
II.3. Lucru creat și subiect personal 112
II.4. „Puteri omenești" (*dýnamis*) în viziunea patristică ... 114
a. Rațiune (*lógos*) și minte (*nôus*) 115
b. Inima (*cardía)* 119

Capitolul III
Corp și trup: aspecte relevante în evidențierea dimensiunii cosmice a Persoanei 123
III.1. Considerații privind trupul în antropologia creștină ... 123
a. Trup (*sôma*) și suflet (*psyché*) 124
b. Antropologia „hainelor de piele" 127
c. Întruparea Logosului – perspectivă patristică 130
d. *Áskesis* și *apátheia* 133
III.2. Demersul fenomenologic. Trup și corp în perspectiva lui Michel Henry 140
a. Amendamente la proiectul fenomenologic 143
b. Ființa și Viața 146
c. Întruparea Cuvântului în abordarea fenomenologică 149
d. Întâietatea Vieții în raport cu gândirea 150
e. Distincția dintre corp și trup 152
III.3. Trupul omenesc și planul vieții spirituale 157

Capitolul IV
Persoana în orizontul spațialității și temporalității. Considerații fenomenologice și teologice 165
IV.1. Creația *ex nihilo* 165

IV.2. Spațialitate și temporalitate în orizontul creației *ex nihilo* 187
IV.3. Spațialitate și temporalitate în fenomenologia lui Merleau-Ponty 192
IV.4. Spațialitate și temporalitate în viziunea lui Christos Yannaras și a lui Dumitru Stăniloae 199
IV.5. Concluzii 205

Capitolul V
Despre lucru și lumea vieții 215
V.1. Lucrul și lumea în abordarea lui Maurice Merleau-Ponty 216
a. Reducția eidetică 216
b. Constante perceptive și unitatea lucrului 219
c. Lumea – unitate deschisă 223
d. Spațiul de prezență al omului 225
V.2. Considerații privind Întruparea în gândirea patristică 228
a. *Lógos*-ul în gândirea patristică 228
b. Lumea și lucrurile în concepția lui Dumitru Stăniloae 232
V.3. Viziunea ascetică asupra lumii 236
a. Efortul de depășire a celor sensibile 236
b. Asceza în spațiul creștin 239
c. Christos Yannaras și viziunea ascetică asupra lumii 242
V.4. Legea naturală, legea scrisă și legea harului 244
a. Raportarea omului la lume în orizontul Creației și al Revelației 244
b. Evenimentul Întrupării și noua raportare a omului la lume 248
c. Lumea – spațiu destinat comuniunii 255
d. Nevoia de sens și de iubire 262
e. Între „cele de jos” și „cele de sus” 266

Prefață

Timp de mai multe săptămâni am încercat să găsesc cuvintele potrivite pentru această prefață. Nu am reușit. Totuși, imensa răbdare arătată până acum de redactorii Editurii Doxologia față de persoana mea și față de acest proiect nu putea rămâne fără răspuns. Și, pentru că impasul trebuia depășit, am scris aceste rânduri, alcătuind mai degrabă un *cuvânt tardiv* decât un cuvânt înainte.

Amânarea repetată și imposibilitatea de a scrie ceva relevant în deschiderea acestui volum nu a fost legată de faptul că nu am avut vreme și dispoziție să scriu. Dificultatea provine din altă parte: sunt gânduri pe care aș fi dorit să le scriu în urmă cu un deceniu și jumătate, și care, din varii motive, au rămas de atunci și până acum neexprimate. Acum 15 ani, la finalul tezei de doctorat, ele nu au mai avut timp să iasă la iveală, iar acum e prea târziu ca ele să se mai poată naște. Și, cumva, trăiesc nenăscute într-un fel de semi-viață. De aceea, nu îmi rămâne decât să exprim, în puține cuvinte, ceea ce este inexprimabil de fapt. Nu sunt rânduri care depășesc acest impas, ci mai degrabă schița grăbită a unui diagnostic.

Două piedici se întrevăd mai ușor. Este vorba despre o imensă datorie, admirație și recunoștință pentru academicianul Ștefan Afloroaei, care reprezintă, pentru mine, profesorul prin excelență. L-am admirat mereu, chiar dacă nu am folosit cu înțelepciune toate prilejurile ce mi-au fost oferite pentru a crește. Am fost și sunt uimit de fiecare dată de modul îngrijit în care s-a obișnuit să trăiască, să gândească, să relaționeze și să se exprime. Am fost și sunt fascinat de deschiderea și nuanțele gândirii sale, însoțite

mereu de atenția la propriile limitări. Am fost cucerit, în varii situații, de moderația intervențiilor sale, și de echilibrul interior vizibile în diverse contexte academice. Am fost martorul multor discuții la care domnia sa a participat, fiind de-a dreptul încântat de receptivitatea și interesul pe care le-a arătat mereu pentru literatură, artă și, desigur, pentru spiritualitatea creștină. Nu se întrevede în conduita intelectuală a domniei sale doar o deschidere pentru știință și pentru banala experiență mundană, care pot oferi unui pasionat de filosofie câștiguri intelectuale prețioase, ci și atenta căutare în toate formele culturii, către orice ar putea fi relevant, având un spirit care nu a obosit să le supună pe toate unui examen atent, sub lucrarea unui simț al esențialului vieții, al temeiurilor și finalităților lor, dar și sub atracția interogațiilor metafizice și a legăturilor lor ascunse, la mari adâncimi, cu viața și cugetarea sfinților.

Toate acestea au conturat, în viața mea, un chip distinct, profesorul Ștefan Afloroaei, cel care este și va rămâne, între profesorii și părinții minunați pe care i-am cunoscut, un filosof creștin exemplar printre creștini și un creștin filosof autentic printre filosofi.

Lucrarea aceasta rămâne o mică mărturie a acestei relații, care a fost, este și va rămâne una dintre întâlnirile decisive ale vieții mele. În acest loc e ascunsă o parte importantă din piedica resimțită în căutarea ideilor și cuvintelor pentru acest cuvânt de început. Am primit, în experiența mea de student și doctorand al profesorului Ștefan Afloroaei, cu mult mai mult decât aș fi meritat, mult prea mult comparativ cu puținele și săracele mele expresii de recunoștință. Pentru privilegiul raporturile noastre academice, în programul de studii și în proiectele de cercetare în care am colaborat, pentru aceste experiențe care au închegat una intre cele mai profunde experiențe ale cunoașterii pe care le păstrez în memorie, nu am avut niciodată suficient răgaz, dispoziție și cuvinte potrivite să mulțumesc și nici să-mi exprim recunoștința. Acum Îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru aceasta!

Iată primul punct nevralgic care a accentuat dificultatea de a scrie: datoria neonorată doare!

Așadar, privind în urmă, pot spune că mereu m-am simțit așa cum mă simt și în momentul de față: nevrednic pentru tot ceea ce mi-a oferit profesorul Ștefan Afloroaei, și deopotrivă dornic să reușesc să păstrez fie și câteva firimituri din lecțiile domniei sale, împletituri complexe de eleganță și bun simț, de erudiție și moderație, de profunzime și echilibru, de receptivitate și claritate, toate și fiecare în parte supuse iar și iar tensiunilor și răsucirilor interogative. În fața unor mărturii de acest fel, în multe momente din studenție am resimțit, ceea ce mai resimt și acum, o dorință neobosită de a continua drumul cunoașterii, însă nu doar în sensul unui parcurs edificator prin filosofia cea bună – înțeleasă ca un fel de știință a gândirii și autoreflecției juste, capabilă să examineze cu aceeași atenție nimicul și întregul, sinele și lumea, derizoriul și esențialul, viața și moartea, din perspective care să fie ziditoare. Este vorba de mei mult decât atât – deși acestea ar constitui cu ușurință realități formidabile. Este vorba despre felul de a deprinde, chiar și puțin din maniera domniei sale, mereu îngrijită, de a gândi, felul atent de a construi analizele și replicile, modul academic și virtuos de a fi, moderat în emoții, minuțios în examinări, străjuit discret, dar ferm de lumina credinței în Hristos.

Acum înțeleg, privind în urmă, și cealaltă dificultate resimțită în tot acest timp. Îmi este greu să scriu despre povestea acestei cărți, nu doar pentru că ea reprezintă expresia tardivă a unei bucurii nemeritate, exprimată mult prea târziu de flămândul rătăcit care a petrecut îndelungat, ca oaspete, la o masă îmbelșugată. Pe lângă aceasta, întâlnirea cu profesorul Ștefan Afloroaei a dat naștere unui îndemn discret, ferm și irezistibil de a continua eforturile de deschidere a reflecției filosofice către teologia ortodoxă, și într-o conexiune tot mai strânsă cu științele, adică acolo unde

este locul filosofiei, și unde ea se dovedește a fi indispensabilă, ca un intermediar neprețuit la masa dialogului.

Dincolo de acestea, sunt dator să adresez calde mulțumiri unor persoane fără de care această lucrare nu ar fi văzut lumina tiparului: Marta Grădinaru și părintele Petru Cernat. Cu multă migală au acceptat să revadă textul integral, de mai multe ori, operând multe corecturi necesare, în locul autorului, care nu a avut răgazul și dispoziția să îl vadă. Munca lor migăloasă l-a scăpat pe autor de o a treia piedică, altfel insuportabilă, anume lectura și corectura sau chiar completarea unui text scris în urmă cu 15 ani. Aceasta pentru că tentația de a comenta nesfârșit pe marginea cuvintelor scrise atunci și de a formula lungi observații despre cele care astăzi par să lipsească ar fi apărut în legătură cu multe locuri, și ar fi fost irezistibilă. Scutit de această incursiune periculoasă de revizuire interminabilă și de completări extinse pentru un text vechi, care ar fi amânat indefinit apariția cărții, autorul le rămâne profund îndatorat acestor persoane minunate, Martei Grădinaru și părintelui Petru Cernat.

Și, dincolo de luminoasa și împovărătoarea recunoștință purtată profesorului Ștefan Afloroaei și de mulțumirile exprimate colegilor care au muncit la pregătirea acestui text, se cuvine să mulțumesc Editurii Doxologia, colectivului redacțional și oamenilor ei minunați care mi-au arătat prea multă înțelegere și o călduroasă răbdare, în pofida lungilor perioade de întârziere și a repetatelor amânări. Aproape că m-au răsfățat cu o prietenie și grijă familială, pe care nu le merit, nicidecum cu abordări instituționale, formale.

În fine, se cer spuse aici și alte câteva gânduri. Dacă Domnul va îngădui, dar cu un alt prilej, merită dezvoltată o analiză despre locul și rolul filosofiei în dialogul dintre teologia ortodoxă și științele recente. Cumva și acesta a fost un punct nevralgic care a frânat considerabil alcătuirea unui Cuvânt înainte pentru acest volum. Perspectivele interdisciplinare care se cer conturate, și

CAPITOLUL II

Persoana – mențiuni istorice și filosofice

Se cuvine, în deschiderea abordării propriu-zise a aspectelor ce privesc dimensiunea cosmică a persoanei, să facem câteva mențiuni despre conceptul de persoană. Desigur, contribuțiile gândirii patristice și abordările filosofice în acest areal conceptual sunt numeroase. De aceea, o prezentare exhaustivă ar trebui să includă numeroase mențiuni privind etapele istorice cu rol determinant în apariția și conturarea conceptului de persoană, care să convoace textele cele mai importante, contribuțiile filosofiei clasice grecești sau ale tradiției ebraice, dar și elemente esențiale prezente în textele biblice și patristice. Totuși, în lucrarea de față vom avea în atenție mai ales acele aspecte legate de conceptul de persoană care prezintă relevanță în evidențierea dimensiunii sale cosmice. În acest sens, sunt vizate expresiile *chip* și asemănare, dogma Treimii și cea a unirii ipostatice, raportul dintre *o*usía și hypóstasis, precum și conceptul de enipostaziere, ultimul prezent mai ales în antropologia lui Maxim Mărturisitorul.

Precizările cu privire la înțelesurile conceptului de persoană, așa cum sunt ele formulate în perimetrul gândirii patristice răsăritene, vor fi necesare în formularea considerațiilor privind dimensiunea cosmică a persoanei, făcând trimitere precisă către valențele pe care le primesc spațiul, timpul, lucrul și lumea în orizontul receptării personale.

II.1. Elemente de antropologie patristică
a. Chip și asemănare, microcosmos și macroantropos

Orice prezentare a antropologiei patristice ar trebui să menționeze dintru început, ca principiu fundamental, faptul că întreaga gândire patristică nu prezintă omul decât într-o strânsă legătură cu Dumnezeu[1]. În același timp, câteva texte biblice de referință și câteva expresii dogmatice și concepte-cheie constituie reperele fundamentale care ghidează cea mai mare parte din considerațiile Părinților cu privire la om. În mod inevitabil, dintre aceste concepte, patru provin din textele biblice ce fac referire la crearea omului, respectiv chip (*eikon*) și asemănare (*homoíosis*), trup (*sóma*, *sarkòs*) și suflet *(psyché)*. De asemenea, alte trei concepte-cheie în exprimarea antropologiei patristice provin din formulările dogmatice ce exprimă adevărurile de credință despre Întruparea Logosului și unirea ipostatică a celor două firi, omenească și dumnezeiască, în persoana lui Hristos, anume *ousía*, *hypóstasis* și, desigur, *prósopon*.

În cele ce urmează vom face câteva mențiuni cu privire la aceste concepte.

Sfânta Scriptură precizează, în legătură cu modul în care a fost creat omul, că Dumnezeu a zis: „Să facem om după chipul și asemănarea Noastră ca să stăpânească [...] tot pământul" (Fc. 1, 26), iar în Fc. 2, 7 se menționează că „luând țărână din pământ, a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie". Desigur, prezentarea interpretărilor patristice privind referatul Facerii și crearea omului reprezintă un subiect în sine. Nici întinderea și nici tema lucrării noastre nu permit o astfel de prezentare, încât, relativ la crearea omului, vom face doar câteva mențiuni, ce se dovedesc necesare în cele ce urmează.

Pornind de la adevărul că omul este după chipul lui Dumnezeu (*kat' eikóna*), antropologia patristică înțelege, în acord cu

---

[1] Jean-Claude LARCHET, *Inconștientul spiritual. Adâncul neștiut al inimii*, Editura Sophia, București, 2009, p. 21.

Apostolul Pavel, că Hristos este chipul lui Dumnezeu (II Cor. 4, 4) și că Adam, omul în general sau omul universal, este chip al chipului (*eikòn eikónos*). Aceste aspecte vor primi diverse dezvoltări, cu referire la Dumnezeu-omul Hristos, sau la *Lógos*, prin Atanasie cel Mare, Irineu de Lyon, Evagrie, Origen sau Maxim Mărturisitorul[2].

Vladimir Lossky trece în revistă câteva dintre înțelesurile termenului „chip" (*eikòn*). El sesizează că *eikòn* este perceput de unii autori patristici ca fiind partea principală, conducătoare din om (hegemonikòn), în timp ce alții înțeleg prin „chip" mintea (*nôus*) sau libertatea formală a omului (liberul arbitru, adică *gnóme*, sau facultatea de a alege), dar și facultatea de a se determina din interior, simplitatea sufletului sau nemurirea sufletului, în sensul că desemnează sălășluirea Duhului în sufletul omului[3]. Toate acestea arată faptul, exprimat de Lossky în altă parte, că înțelesul „chipului" nu poate fi obiectivat, nu poate fi atribuit „unei părți sau alteia a ființei umane"[4], și aceasta pentru că gândirea patristică insistă pe o altă evidență, considerată esențială, anume că actul creării omului este un act deosebit în raport cu toate celelalte creaturi[5].

Spre deosebire de chip, care este dat prin actul creării, asemănarea (*homoíosis*) indică desăvârșirea, o stare existentă doar ca posibilitate ce poate fi înfăptuită prin lucrarea liberă a omului în comuniune cu Dumnezeu. De exemplu, un indicator al stadiului încă neîmplinit al lucrării asemănării cu Dumnezeu în om este dat, potrivit lui Maxim Mărturisitorul, de prezența liberului arbitru (*gnóme*), a voinței de a alege (*thélema gnomikón*). Aceasta reprezintă o mărginire a adevăratei libertăți, care, în

---

[2] *Cf.* T. ŠPIDLÍK, *Spiritualitatea Răsăritului creștin...*, pp. 86-87.

[3] *Cf.* Vladimir LOSSKY, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, Editura Anastasia, București, 1993, p. 144.

[4] *Cf.* Vladimir LOSSKY, *Introducere în teologia ortodoxă*, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 96.

[5] *Cf.* V. LOSSKY, *Teologia mistică...*, p. 145.

viziunea lui Maxim, este dată de alegerea naturală a binelui, în virtutea unei voințe firești (*thélema physikón*)[6].

Alte câteva aspecte sunt, de asemenea, semnificative pentru considerațiile ce vor urma cu referire la raportul dintre om și Creație. În primul rând, omul a fost creat printr-un act special. Nu doar prin Cuvânt, ci și printr-o intervenție divină nemijlocită[7]. În al doilea rând, și într-o strânsă legătură cu primul aspect menționat, facerea omului privește o anumită conformitate între om și Dumnezeu – cu referire directă la chip și asemănare. În fine, și păstrând legătura cu cele două mențiuni, omul este creat la sfârșit, evidențiind prin aceasta, potrivit interpretărilor patristice, scopul Creației și situarea omului în ea. „Pentru el au fost create cerul și pământul, marea și toate celelalte"[8]. Omul a fost creat la sfârșit, pentru ca „împăratul care intră în lume să găsească lumea pregătită să-l primească". În același timp însă, cum remarcă Ioan Hrisostom, „intrând" în lume ultimul, omul are o constituție recapitulativă în raport cu creația. El are trup, care îl leagă de lumea sensibilă și de celelalte viețuitoare, dar este înzestrat și cu suflet inteligibil; are simțuri precum animalele, dar și putere înțelegătoare precum îngerii, poartă trup din pământul făcut anterior prin Cuvântul lui Dumnezeu, dar este făcut la sfatul Treimii, primind de la Dumnezeu, în mod distinct față de celelalte viețuitoare, „suflare de viață".

---

[6] *Cf.* V. LOSSKY, *Teologia mistică...*, p. 154. Este vorba de deosebirea dintre libertatea „structurală" (*eleuthería*) și libertatea de alegere (*proaíresis*) pe care o propune Grigorie al Nyssei. Mențiuni în acest sens face T. ŠPIDLÍK, *Spiritualitatea Răsăritului creștin...*, p. 134 *sqq*.

[7] „Așa sunt lucrurile, din natură văzută și nevăzută îl face cu Mâinile Sale pe om după chipul și asemănarea Sa, plăsmuind trupul din Pământ, iar prin suflarea Lui dăruindu-i suflet rațional și intelectual" – IOAN DAMASCHINUL, *Despre om. Expositio fide* (*Dogmatica* II, 12), *apud* Panayotis NELLAS, *Omul – animal îndumnezeit*, Editura Deisis, Sibiu, 1999, pp. 247-248.

[8] *Sermon sur la Genèse II*, 1, SC 433, pp. 184-187, *apud* Laurence BROTTIER, *Ioan Hrisostom*: *o creație oferită ca spectacol omului*, în vol. *Creația*, Editura Anastasia, București, 2003, p. 53.